

The Maintaining Effect of Social Origin on the Distribution of Social Positions

Yeşer TORUN*

(Received September 10, 2015 – Approved December 5, 2016)

ABSTRACT. This study addresses the relationship between education and meritocratic view grounded on the modern functionalist theory. In this theory it is argued that achieved characteristics are becoming more significant in the modern societies than ascribed characteristics for the access of social rewards. In this context, this study researches the role and effect of social origins –with regards to economic, social and cultural capital, ethnicity, religious identity and gender- on the selection and elimination process throughout school and work life. A qualitative approach is employed in the study. As a data collection instrument, a semi-structured interview form is used. The data is analyzed by using the qualitative content analysis method. The study indicates that ascribed characteristics such as economic, social and cultural capital ethnicity, religion, gender etc.- are very influential throughout school and work life and they still maintain its importance for his/her final social position.

Keywords: Meritocracy, Education, Social mobility, Merit, Ascribed characteristics

* Dr., Ministry of Education, Ankara, Turkey, yesertorun@gmail.com

SUMMARY

Purpose and Significance: There are two contrasting paradigms in the literature regarding education and meritocracy. These are modern functionalist and social reproductionist views. This study attempts to problematize the functionalist view in the case of a university in Turkey. It analyses the significance of graduates' ascribed characteristics and their merit on the selection and elimination process at school and in the workplace. In this context, the role and effect of social origins –with regards to economic, social and cultural capital, ethnicity, religious identity, etc.- on the selection and elimination process throughout school and work life are researched.

Method: This study is designed with a qualitative approach. The study group consists of the graduates of a public university. The participants are 30 graduates that are composed of 13 women and 17 men. They were chosen through the purposeful and snowball sampling techniques. A semi-structured interview form is used to look into the views on the subject matter of 30 graduates. The data is analyzed by using the qualitative content analysis method.

Results: Findings of the study provide the following subtitles:

The material conditions shape the dreams
 The schools as “Maxwell’s demon”
 The power solidarity through social networks and relations
 Ethnic and religious identities: no problem when you hide them!
 Gender roles, stereotypes and glass ceiling syndrome

Discussion, and Conclusions:

The material conditions shape the dreams. The findings show that economic capital does not only affect people’s material conditions and social life, but also it shapes their future expectations and perceptions.

The schools as “Maxwell’s demon”. This study reveals that middle class mothers are more supportive for school life compared to the mothers of less privileged children.

The power solidarity through social networks and relations. The importance of social networks and connections is mentioned by graduates while talking especially about their working life.

Ethnic and religious identities: no problem when you hide them! The findings indicate that participants coming from different ethnic and religious minorities are recommended to hide their cultural identities as of their childhood.

Gender roles, gender stereotypes and glass ceiling syndrome. The study demonstrate that gender based discrimination in the workplace occurs in different ways.

In conclusion, it is revealed that individuals' non-merit characteristics such as economic, social and cultural capital of their parents as well as their ethnic, religious identities and gender still maintain their importance on the selection and elimination process throughout school and work life.

Toplumsal Konumların Dağılımında Toplumsal Kökenin Süregiden Etkisi

Yeşer TORUN*

(Başvuru tarihi 10 Eylül, 2015 – Kabul tarihi 5 Aralık , 2016)

ÖZ. Bu çalışma, modern işlevselci kuramda temellendirilen eğitim ile meritokratik düşünce ilişkisini ele almaktadır. Bu düşüncede, modern toplumlarda toplumsal mükafatlara erişim açısından kazanılmış özelliklerin (achieved characteristics) toplumsal olarak verili özelliklere (ascribed characteristics) göre daha ağır basacağına ilişkin bir önerme getirilmektedir. Bu önermeden yola çıkan bu çalışma ulaşılan nihai toplumsal konumlar açısından verili özelliklerin ve liyakatın etkisini sorgulamaktadır. Bunu araştırmak için farklı toplumsal kökenden üniversite mezunlarının yaşamöykülerine başvurulmakta, onların eğitim ve iş yaşantılarında seçme ve eleme süreçleri üzerinde durulmaktadır. Araştırma nitel yaklaşımla tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, bu suretle elde edilen veriler niteliksel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmada, verili özelliklerin - ekonomik, kültürel ve sosyal mirasın, etnik köken, din, toplumsal cinsiyet vb. özelliklerin- eğitim ile iş yaşamındaki eleme süreçlerinde oldukça etkili olduğu ve dolayısıyla insanların ulaşabildikleri toplumsal konumlar için halen önemini koruduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meritokrasi, Eğitim, Sosyal Hareketlilik, Liyakat, Verili özellikler

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Türkiye, E-posta: yesertorun@gmail.com

GİRİŞ

Eğitim nasıl kurgulanacağı, ilgili siyasaların nasıl belirleneceği, müfredatın nasıl oluşturulacağı vb. konularda tartışmaların ve fikir ayrılıklarının çok yaşandığı ve bu anlamda güncelliğini hiç yitirmeyen bir alandır. Modern toplumlarda istihdam ve toplumsal konumların dağılımı ile eğitim arasında kurulan ilişki, insanların belirli toplumsal konumlara gelebilmesi için eğitimi bir zorunluluk haline getirmiştir. Özellikle alt sınıftan insanların farklı toplumsal konumlara ulaşmalarında sihirli bir anahtar gibi görülen eğitimin bu itibarla sınıflar arasında geçirgenliğe de vesile olduğu öne sürülmektedir. Sınıflar arasında dikey toplumsal hareketliliğe izin veren ve bu anlamda “açık” ve meritokratik (liyakata dayalı) bir eğitim sistemi tesis etmek anaakım yaklaşımın temellerini oluşturmakta, bu görüşler ise özünde modern işlevselci kurama dayanmaktadır. Bu kuram, modern toplumlarda toplumsal konumların objektif kriterlere göre ve insanların liyakatları (merit) doğrultusunda dağılacğını öne sürmektedir. Toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken, dinsel ve ırksal aidiyetler gibi verili özelliklerin eğitim sisteminde ve iş yaşantısında etkilerinin azalacağı ve liyakatın öne çıkacağı bir toplumsal sistem öngörülmektedir. Bu çalışma yukarıda sayılan özelliklerin okulda ve işyerindeki eleme süreçlerinde etkisini ve önemini anlamak için tasarlanmıştır. İlk olarak alanyazında konuya ilişkin kuramlara yer verilecek, arkasından yapılan araştırmaya dair ayrıntılı bilgi ve bulgulara yer verilecektir.

Alanyazında Eğitimin Meritokrasi Bağlamında Çözümlendiği Görüşler

Modern işlevselci kuramcılar sanayileşen toplumların belirli ortak özellikleri olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre sanayileşme iş ve meslek yapısında değişimlere neden olmakta, daha fazla insanın kol gücüne dayanmayan (non-manual) işlerde çalışmasına yol açmaktadır. Böylece insanların daha üst toplumsal konumlarda bulunma şansları artmaktadır. Sanayi toplumlarında işe alımlarda objektif ölçütlerin yaygınlaşacağı, bireylerin sınıfsal kökenlerine ilişkin avantaj ve dezavantajların giderek önemini yitireceği öngörülmektedir (Blau ve Duncan, 1967). Kalkınma düzeyi ile toplumsal hareketlilik arasında doğrudan bir bağ olduğuna vurgu yapılmakta, kalkınma düzeyi arttıkça toplumsal hareketliliğin de artacağı, ailenin toplumsal statüsünün çocuklara aktarılmasında düşme eğilimi olacağı öne sürülmüştür (Treiman, 1970). Benzer görüşler Bell (1973) ve Parsons (1960) gibi kuramcılar tarafından da ortaya konulmuştur. Sanayileşen

toplumlarda eğitimin yaygınlaşmasının, eğitimde fırsat eşitliğini ve eğitim aracılığıyla dikey sosyal hareketliliği arttırdığını savunan bu görüş alanyazında 'endüstrileşme' kuramı olarak da anılmaktadır .

Modern işlevselci kuram eğitime üç açıdan vurgu yapmaktadır. Birincisi bu kuram modern toplumlarda eğitimin seçme ve eleme sürecinde oynadığı role dikkat çekilmektedir. Bu eleme sürecinde -ve daha genel olarak toplumsal konumların dağılımında- verili (ascriptive) özelliklerden ziyade, başarının -ya da edinilmiş özelliklerin- daha fazla önem kazanacağı öne sürülmektedir. İkincisi, bu başarının objektif ölçütlere göre değerlendirilip belgelendirileceği eğitim kurumlarının adil bir eleme mekanizması olarak işlev göreceği kabul edilmektedir çünkü okulların bu objektif ölçütler sayesinde herkese aynı düzlemde yarışma şansı verdiğine ve bu suretle meritokratik ve "açık" toplum için kilit rol oynadığına işaret edilmektedir. Üçüncüsü ise, işlevselci tabakalaşma anlayışındaki sözkonusu eleme sistemi ve meritokrasi düşüncesi, mevcut eşitsizlikleri doğal bir ayıklama sürecinin sonucu olarak görmektedir.

Eğitimin objektif kriterlere dayalı bir eleme mekanizması ve toplumsal hareketlilik sağlayan önemli bir vasıta olduğunu öne süren modern işlevselci yaklaşıma karşı literatürde en dikkat çekici itiraz yeniden üretim kuramlarından gelmektedir. Yeniden üretime vurgu yapan kuramcılara göre başarı ile ve/ya edinilmiş niteliklerle, sahip olunan toplumsal konum arasında kurulan bağ anlamlı değildir, çünkü mevcut eşitsizlikler ile sınıfsal yapı korunmaktadır. Spot ışıkları bunların nasıl korunduğuna ve nasıl yeniden üretildiğine çevrilmelidir. Bu kuramcılar, mevcut sosyal sınıf yapısının nasıl kuşaktan kuşağa aktarıldığını çözümlemiş ve eğitimin toplumsal eşitsizliklerin ve verili hiyerarşik dizgenin yeniden üretimine katkı yaptığını ortaya koymuşlardır.

Toplumsal yeniden üretime vurgu yapan kuramcılardan Althusser (2006), Bowles ve Gintis (1976) gibi bazıları bu süreci yapısal olarak ele almış, Bourdieu (2006), Bernstein (2003) ve Willis (1981) gibi yazarlar da kültürel süreçlerin önemine vurgu yapmıştır. Bu yaklaşıma göre, eğitim toplumun sınıfa dayalı yapısı ile toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırılması sürecinde önemli bir bileşendir. Eğitim, bunu iki temel biçimde yapmaktadır. Birincisi, kapitalist ekonomiye uygun inançlar, fikirler, nitelikler ve kapasiteler yaratan eğitim, böylece genç insanları yabancılaşmış işe ve sınıf egemenliği dünyasındaki yerlerine hazırlamakta ve sınıflı toplumun yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. İkincisi, eğitim kurumları (ekonomik) başarının birincil olarak uygun nitelik ve eğitime sahip olmakla gerçekleşebileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Bowles ve Gintis (1976:103) bu sürecin meritokratik-teknokratik ideolojiyle mümkün

olduğuna işaret etmektedir. Bu düşüncelerin etkisi ile okullar, insanları ‘objektif’ kriterlerle sınıflandırıp derecelendiren ve toplumda elde ettikleri statüleri/konumları bunlara istinaden edindikleri izlenimi uyandıran kurumlardır. Bir başka deyişle eğitim kurumları, insanları seçimin meritokratik olduğuna ikna etmede anahtar rol oynamaktadır. Bu suretle eğitim sistemi hem egemen sınıfların ‘üstün’ akademik başarılarını meşru bir zemine oturtmakta hem de tahakküm altındaki grup ya da sınıfların bir miktar hareketliliğine olanak sağlayarak tarafsız olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Amaç

Bu çalışma, yukarıda özetlenen karşıt iki paradigmanın bütün argümanlarını tartışmaya açmak ve bir sonuca ulaşmak amacıyla değildir. Amaç, işlevselci yaklaşımın verili özellikler ve liyakat üzerine öngörüsünü Türkiye’deki bir üniversiteden mezun olanlar örneğinde sorunsallaştırmaya çalışmaktır. Bu çalışma, yaşamöykülerine başvuru alan insanların okulda ve işyerindeki eleme süreçlerine odaklanarak, sahip oldukları sosyal kökenin (sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye ile etnik köken, dinsel aidiyet ve toplumsal cinsiyet gibi verili özellikler açısından) bu eleme süreçleri sonunda ulaşabildikleri toplumsal konuma etkisini ve önemini anlamayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, hem yapısal süreçlerin hem de öznenin kendi algısının ve onu şekillendiren süreçlerin anlaşılmasına imkân veren bir yöntem olarak nitel yaklaşım benimsenmiştir. Bilindiđi gibi, nitel yaklaşımda amaç ölçmekten ziyade ele alınan faktörlerin ve bunlar arasındaki etkileşimin ortaya çıkarılması ve yorumlanmasıdır (Böke, 2011). Bu yaklaşımın benimsendiği araştırmalar bağlama ve sürece önem vermeleri, yaşanan deneyime ve yerel olana duyarlı olmaları, esnek bir tasarıma elverişli olmaları (Punch, 2005: 228) gibi özelliklerle karakterize olmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle nitel yaklaşım, kendi bağlamına özgül olayların ait olduğu gerçeklik içinde temellendirilmesi (Punch, 2005:229) ve toplumsal hayatın derinliğine ve bütünlüklü olarak kavranması için uygun bir zemin sağlamaktadır.

Çalışma Grubu

Verilerin toplandığı çalışma grubu, 1985 yılından itibaren Orta Dođu Teknik Üniversitesi’nin (ODTÜ) çeşitli fakültelerinden mezun olanlar

arasından görüşme yapmak amacıyla belirlenen 30 kişilik* mezun grubudur. Bu kişilerden 13'ü kadın, 17'si erkektir. Araştırma için hem amaçlı hem de kartopu örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak belirlenen mezunların farklı toplumsal kesimleri kapsamı için bazı kriterleri taşımalarına özen gösterilmiştir. Buna göre, çalışma grubu her 5 yıllık dönemin her birinden 6 kişi olmak üzere 30 kişi olarak seçilmiştir. Her dönem için seçilen 6 kişinin üniversitedeki 5 fakülte mezununu kapsamına özen gösterilmiştir. Mühendislik Fakültesinden biri "düşük puanlı", biri "yüksek puanlı" olmak üzere her dönem için toplam ikişer mezun, diğer fakültelerden ise birer mezun seçilmiştir. Görüşmeciler belirlenirken, bazı kriterlere uyan (örneğin 1980-85 Fen-Edebiyat Fakültesi mezunu olan) mezunlara ulaşılması konusunda güçlük çekilmiş, bu durumda kartopu tekniğine başvurulmuştur. Kartopu örnekleme tekniğinin bu çalışmada kullanılması, hedeflenen kriterlere sahip mezunlara ulaşmakta yaşanan sıkıntının çözülmesine yardımcı olmuştur. Benzer kriterleri taşıyan ve daha önce erişim sağlanmış olan mezunlara danışmak suretiyle bu kimselere ulaşılmıştır. Yapılan görüşmeler en az 45 dakika ve maksimum 95 dakika sürmüş, bu görüşmelerin deşifresi ile toplam 175 sayfa metin elde edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, katılımcıların konu üzerine görüşlerini almak, onların konuyu anlamlandırma sürecini, kavrayış ve algı biçimlerini ortaya çıkarmak için yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, görüşmeyi araştırma ekseninde tutabilmek, ama aynı zamanda hem araştırmacıya hem de görüşülen kişiye belirli bir esneklik sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir. Her ne kadar görüşme formu önceden belirlenmiş ve belirli bir dizgeyi takip eden sorulardan oluşsa da, yarı yapılandırılmış görüşmenin doğası bu dizgenin ve sınırların dışına çıkılmasına olanak vermektedir.

Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesi için öncelikle, ses kayıt cihazı ile kaydedilen görüşmeler deşifre edilmiş ve elde edilen yazılı metin bu çalışmada niteliksel içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi yapılması için yazılı metin satır satır okunmuş, araştırmanın amacı ve problemleri

* Bu çalışma iki bölümden oluşan bir tez çalışmasının ikinci kısmını konu almaktadır. İlk kısımda çalışma grubunu belirlemek amacıyla demografik özelliklerin yer aldığı sorulardan oluşan bir soru formu kullanılmış, görüşme yapılan mezunlar, soru formunu dolduran ve -kendisine ulaşılması için- formda yer alan iletişim bilgilerini belirten katılımcılardan seçilmiştir.

bağlamında anlamlı bölümler belirlenmiştir. Daha sonra bu bölümler verilerin incelenmesini kolaylaştırmak ve organize edilmesinde kullanılmak üzere kodlanmıştır. Elde edilen veriler kodlar aracılığıyla kategorize edilmiş ve temalar ile alt temalar belirlenmiştir. Alt temalar birbirleriyle ilişkileri ve araştırmanın kuramsal çerçevesi bağlamında ortak temalar altında birleştirilmiş ve böylece tematik bir bütünlük sağlanmıştır. Araştırmanın son aşamasında bu yöntemle kategorize edilen temalar sistematik olarak ilişkilendirilmiş ve yorumlanmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Alanyazında “verili özellikler” olarak tanımlanan bu çalışma kapsamında yer alan ve toplumsal sınıf (ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye tipleri açısından), etnik ve dinsel köken ile toplumsal cinsiyettir. Bu özelliklerin ulaşılan nihai toplumsal konumlar açısından etkisi ve önemine dair bulgular beş başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar sırasıyla şöyledir: (a) Maddi Koşullar Hayalleri Şekillendiriyor, (b) “Maxwell’in Cini” Olarak Okul, (c) Sosyal Ağlar ve İlişkiler Üzerinden Güç Dayanışması, (d) Etnik ve Dinsel Kimlikler: Gizlersen Sorun Yok! (e) Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Kalıpyargıları ve Cam Tavan Sendromu

Maddi Koşullar Hayalleri Şekillendiriyor

Genel olarak ekonomik sermaye[†] sahibi olmanın getirdiği ayrıcalık ve avantajların, toplumsal hayatta ulaşılan konum için etkisi araştırmada oldukça belirgin ve açık biçimde ortaya çıkmıştır. Çocukların kişisel becerilerini geliştirmek ve onlara çeşitli nitelikler kazandırmak için gerekli olanaklara erişimlerini sağlamak, onlara hayatın kritik evrelerinde koleje/dershaneye göndermek, ev almak, bir iş kurmak vb. suretiyle destek vermek gibi avantajlar ekonomik gücü olanları hayatta bir adım öne çıkartan örneklerden bazılarıdır.

Bununla birlikte, elde edilen bulgular, ekonomik sermayenin insanların yalnızca maddi koşullarını ya da yaşantılarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda gelecek beklentilerini ve algılarını da şekillendirdiğini göstermektedir. Bu, en çarpıcı biçimde mezunların alan seçimleri ile ilgili deneyimlerini aktarırken ortaya konulmuştur. Özyaşam öykülerinde bu deneyimin ekonomik sermaye durumlarına göre farklılaştığı dikkat çekmektedir. Maddi hayatın getirdikleri, gelecekle ilgili sınırların da bizzat

[†] Ekonomik sermaye kavramı için Bourdieu'nun (1998a:47) tanımlaması referans alınmıştır. Buna göre ekonomik sermaye anında ve doğrudan paraya çevrilebilen ya da bu potansiyele sahip ve mülkiyet hakları şeklinde kurumsallaşmış olan maddi kaynakları ifade etmektedir.

kişinin kendisi tarafından çizilmesine neden olmaktadır. Bir başka deyişle, insanların gelecek algılarının ve geleceğe dair düşlerinin, çoğu kez içinde bulunduğu yaşam koşullarına göre şekillendiği görülmektedir. İlkokul arkadaşımı ve kendisini kıyaslayarak anlatan Melike bu konuda çarpıcı bir örnek vermektedir:

Ya, benim ilkokulda çok başarılı olan bir arkadaşım vardı mesela, onun babası şeydi, tır şoförüydü, çok yakın da arkadaşımı benim. Başarılıydı, dediğim gibi, sonuçta ilkokul öğretmeni de çevresindeki insanlar da bakıyorlardı, bu insanlar ileride ne olur falan gibisinden, o da başarılı, hani böyle “mutlaka okur” diye düşündükleri insan, minibüs şoförü oldu...O’nun gözü önünde babası vardı, onun dikkati önünde babası vardı, şeyi de severdi böyle şoför olaylarını, mesela atıyorum biz bisikletle gezerken, o, şey yapardı işte minibüsçü olur, kamyoncu, tır şoförü vs., o kimliğe bürünerek bisiklet sürerdi. Ben bisikleti sevdiğim için bisiklet sürerdim. O da mesela ilkokulda başarılıydı, dersleri iyiydi, yazısı çok güzeldi, vs. örnek gösterilen bir öğrenci, sonrasında sonuçta çoğu zaman şey oluyor ya hani, ne olacağını öncesinde kendi kafanda tasarlıyorsun bir şekilde. Her zaman tasarladığın gibi gitmiyor elbette ki, ama yine de bir şeyler tasarlıyorsun kafanda ve o tesadüfî olan şeyler bile senin tasarladığın şeye yakın şeyler olabiliyor. En azından çok tersi, zıttı bir yer olmuyor genelde.

Erdal ise hayallerin şekillenmesinde maddi koşulların belirleyiciliğine şu şekilde dikkat çekmektedir:

Bakın, ben kısa bir örnek vereyim hayatımdan, şimdi ben köyde kuzu güdüyordum tamam mı, ablamla beraber, şey yoktu, doğru düzgün araba geçmiyor. Bir dağ var, dağın arkasında bir yolda ara ara arabalar gidiyor. O zaman hayalimiz neydi biliyor musun, bu arabayla ilçeye gidebilecek miyiz? Bakkal yoktu. İlk Ankara’ya geldiğimde ben bakkal gördüm. Alışveriş yapmak nedir bilmiyordum yani. O zamanki hayalim neydi, biliyor musun? O arabada yolcu olup da ilçeye gidebilir miyim, yani o zamanki hayalim oydu... Şimdi arabamız var, hangi arabayı alayım diye, arabayı beğenmiyorum. O noktaya geldim, anlatabiliyor muyum? Hayatın getirdiği nokta, insan(ın) bulunduğu yer hayallerini belirliyor, bulunduğu konum...

Erdal’ın “insan(ın) bulunduğu yer hayallerini belirliyor” ifadesi, maddi yaşam koşullarının, insanların hayallerini ve umutlarını da şekillendirdiğini özetlemektedir. Bu görüş, Bourdieu’nun aynı konuya ilişkin şu sözlerini hatırlatmaktadır: “Öznel umutlar ile nesnel fırsatlar arasında ilişki bulunmaktadır. Nesnel fırsatlar, öznel umutlar aracılığıyla tutum ve davranışları belirlemektedir” (Swartz, 1977; akt: Balamir, 1982). Kısacası, hayalleri şekillendiren maddi yaşam koşullarının kendisi iken, insanların üniversitede öğrenim görecekle alanlarla ilgili seçimlerinin ve gelecekle

ilgili birçok konudaki davranışları bu yaşam koşullarından bağımsız değildir. Bu durumda, henüz üniversiteye gitmeden önce geleceğe dair tasarım yapılırken bile, asıl altı çizilen nokta verili yaşam koşullarıdır. Bu koşullar, gelecek ile ilgili hayallerin şekillenmesine yaratıcılığa açık ve sınır tanımaz bir öz de sağlayabilir, motivasyon kırıcı, ket vurucu ve sınırlayıcı bir etkide de bulunabilir.

“Maxwell’in Cini” Olarak Okul

Kültürel sermaye, sahip olunan yaşam tarzında vücut bulan ve kültürel değer yargıları, kültürel tarzları, kalıpları, zevkleri, tüketim alışkanlıkları ve tercihleri vb. her türlü kültürel öğeyi içeren sermaye tipidir (Bourdieu, 1998a: 47). Kültürel sermaye bir çeşit mirastır ancak bu mirasın edinilmesi -ekonomik sermayeden farklı olarak- görünür biçimde gerçekleşmez.

Toplumun farklı kesimleri bu sermayeyi hem aile hem de sosyal çevre içinde kendi sınıfsal aidiyetlerine ve kültürel farklılıklarına uyumlu yaşantılarıyla edinmekte ve sonraki nesillere aktarmaktadır. Üst ve orta sınıfa mensup olanlar henüz ilk çocukluk yıllarından itibaren buldukları aile ve çevre ortamına ait kültürel değerleri öğrenmekte ve belirli kültürel ve entelektüel becerileri edinmektedirler. Bu beceriler kitaplar, sanatsal ve kültürel faaliyetler vb. olanakların sağladığı yeteneklerle birlikte, seçkinlerin yaşam tarzına özgü belirli tüketim alışkanlıkları, tatil olanakları, giyim, yeme-içme gibi gündelik rutinde kazandırılan birçok edimi de içermektedir. Öte yandan alt sınıf çocuklarının içinde büyüdüğü aile ve çevre, bu elit yaşam tarzına uzak ve yabancıdır. Bu sınıfın kültürel değer yargılarına ve alışkanlıklarına, beğenilerine, tüketim alışkanlıklarına vb. özelliklerine farklı bir evren kaynaklık ediyor gibidir.

Burada eğitim açısından can alıcı nokta, okullarda egemenlerin sahip olduğu “kültürel sermaye”nin üstün görülmesi ve norm kabul edilmesidir. Dolayısıyla orta/üst sınıf çocukları, daha okula başlamadan alt toplumsal kesimlerden gelen çocuklara göre daha “üstün” bir konum edinmektedirler. Bourdieu (1998b: 20), okulun birbirine eşit olmayan kültürel sermayelerle donatılmış öğrencilerin arasındaki farkı koruduğuna dikkat çekmek için “Maxwell’in cini” metaforunu kullanmaktadır. Bu metaforu termodinamiğin ikinci yasasını sınamak için kullanan Maxwell, önünden geçen gaz moleküllerini hızlarına göre seçip ayıran bir cin hayal etmiştir. Bu cin kapıya doğru ortalamadan yüksek hızla hareket edenleri bir kaba, ortalamadan düşük hızda olanları diğerine göndermekte ve kapların ısıları arasındaki farkı korumaktadır. Buna benzer biçimde eğitim de, bir dizi eleme işlemi sonucu, miras yoluyla kültürel sermayeye sahip olanları, bu sermayeden yoksun

olanlardan ayırmaktadır. Yetenek farklılıkları ise mirasla edinilen kültürel sermaye sayesinde oluşan toplumsal farklılıklardan ayrılamadığından, sistem mevcut toplumsal farklılıkları sürdürmektedir.

Lareau (1997), yaptığı çalışmada kültürel sermayenin eğitime nasıl doğrudan katkı yaptığını göstermiştir. Yazar, orta sınıf ve daha ayrıcalıklı ailelerden gelen çocukların eğitim hayatlarında işçi sınıfı çocuklarından daha avantajlı olduğunu göstermiştir. Bizim çalışmamızda da görüşme yapılan birçok katılımcı ailelerini orta sınıf olarak tanımlamış ve ailelerinden eğitim yaşamları boyunca destek aldıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda Engin'in ifadesi ise şöyledir:

..Zaten eski insanların hastalığıdır, babamda da vardı herhalde, okul öncesi ileri eğitim vermeye çalışırlar insanlara, bilmem bilir misiniz onu. Mesela ben 5.5 yaşında idim, babam bana okuma yazmayı, 4 işlemi öğretmişti. 6 yaşında okula başladığımda, 4 işlemi, okuma yazmayı bilerek başladım ben okula. Erken başlamak, çoğu insanda ters etki yapıyor aslında. Bende tam tersine, çok severek. Tabii şey de, annem derslerime çok yardımcı oldu bana. O matematiğe biraz fazla meraklı bir insandı. Aşırı derecede hatta merakın üzerinde, o yüzden matematik derslerinde annem sayesinde iyi bir başarı elde ettim.

Görüşmelerde kültürel olanaklara erişime dair birkaç husus dikkat çekmiştir. Bunlardan biri, çoğu ebeveynin özellikle çocuğunun okulla ilgili kitap, sözlük, kaynak vb. ihtiyaçlarını karşılamaya çok önem vermesidir. Buna karşın, sosyal ve kültürel etkinlikler genelde maddi koşulların elverdiği ölçüde takip edilebilmektedir. Bahar bunu şöyle açıklamaktadır:

Kitap, ansiklopedi vardı, babamın özellikle. Şiir kitapları, romanlar, ansiklopediler. Çok önem verirdi. Görüştüğü insanlarda da vardı. Onlarla geliştiriyorlardı bizi, hem babamı, babam dolayısıyla da beni. Eve, Tirede örneğin şey yoktu o zamanlar. Ne var, kırtasiye var. Ayrıca özel bir kitapçı yok. O kırtasiyelerde kitap falan vardı ama her istediğin kitaba ulaşamıyordun, ulaşmak istediğin zaman ya sipariş ediliyordu, ya İzmir'e gelip alınıyordu. O yüzden o arkadaşlarından duyup alıyordu çıkan kitapları. Bir şekilde temin ediyordu. Ve o temin edince de ben de o kitaplara erişebiliyordum.

Dikkat çeken ikinci husus ise özellikle ekonomik sermaye sahibi olanların kültürel anlamda da zengin olanaklardan faydalanmış olmasıdır. Varlıklı olan ve toplumsal hiyerarşinin üst kesiminde olan katılımcıların üçü de öğrenim hayatları boyunca evlerinde erişimlerine açık yazılı ve görsel materyallerin bulunduğunu ve ailelerinin kendilerini sinema, tiyatro gibi kültürel faaliyetlere katılmaları konusunda desteklediklerini belirtmişlerdir.

Görüşme yapılanların yarısından fazlasını oluşturan ve ailelerini ‘orta sınıf’olarak tarif eden katılımcılar da aynı biçimde kültürel olanaklara erişme, onu değerlendirme ve avantajlarından yararlanma bakımından ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Onur günümüzde kültürel sermayenin edinilmesinde ekonomik sermayenin geçmişe göre daha da belirleyici hale geldiğini işaret etmektedir:

Annem Adapazarlı, babam İstanbullu. Çok uzun zaman memur ailesi. Baba tarafı hep memur ailesi olarak gelmiş. Rakamları hatırlamıyorum ama babamın maaşı vardı, babaannemin dedemden emekli maaşı vardı, bir de ufak bir dükkân kirası vardı. O dükkân kirası benim eğitim masraflarımı karşılıyordu. Saint Joseph’te okudum, özel okulda. Yani kendimizi orta halli insanlar diye nitelendirebilirim...Şimdi ise daha dar gelirli, yüksek kültürlü bir aile diye tanımlayabilirim (bugünkü) ailemi. Şimdi biraz daha zor o iş. Para ile kültür ayrıldı gibi bir şey şu anda. O zaman(benim çocukluğumda) şeydi, orta halli insanlar çocuklarını dışlerinden turnağından artırarak iyi bir eğitim verebiliyorlardı. Şey vardı yani, fazla zengin olmayan ama bir yandan iyi yaşayan, kültürel etkinlikleri takip edebilen, işte ne bileyim benim babam. O da Saint Joseph mezunuydu, Fransızca İngilizce konuşurdu, her hafta sinemaya gidilirdi, tiyatroya gidilirdi. En azından haftada ya da 15 günde bir dışarıda yemek yenirdi. Bunlar yaşam biçimimizle ilgili şeylerdi...

Yukarıdaki ifadelerinde de görüldüğü gibi, Onur ekonomik olarak orta düzey gelire sahip ve “kültürlü” bir aileden gelmektedir. Kendisinin bugünkü kültürel olanakların geçmişe nazaran daha fazla ekonomik sermayeye bağlı olduğuna ilişkin gözlemi anlamlıdır, çünkü bize, eğitimle edinilen statüye ilişkin geçmiş ve bugün arasında bir karşılaştırma yapma olanağı sağlamaktadır. Katılımcının aktarımına göre, baba tarafı “hep memur ailesi olarak gelmiş”tir. Çok varlıklı olmamalarına rağmen, memur bir aileden gelmek belirli bir kültürel avantajı da beraberinde getirmektedir. Öte yandan katılımcı bugün aynı olanaklara ve eğitim imkânlarına ulaşmanın orta sınıf için pek de mümkün olmadığını düşünmektedir. Memur olabilmek, geçmişte eğitim olanakları bu kadar yaygın olmadığından ve sınırlı insan yüksekokulda okuduğundan daha yüksek bir toplumsal statü göstergesidir ve bu statünün getirdiği kültürel olanakları yaşam tarzına taşımak mümkündür. Buna karşın, günümüzde memur olmak geçmişe göre daha alt bir statü ifade etmektedir. “İyi bir eğitim” ise artık memurların “dışinden turnağından eksilterek” çocuklarına kazandırabilecekleri bir şey olmaktan çıkmıştır. Kıray (1999), aynı değerlendirmeyi mühendislerle ilgili olarak yapmaktadır. Buna göre, önceden (40-50 sene evvel) mühendisler devlet bürokrasisi içinde en üst düzeyde mevkilere atanırlar ve siyasal kararlarda çok etkin ve prestijli bir kesimi oluşturlardı. Ancak daha sonra hem okullar hem de

taşra kökenli mezunların sayısı artınca mühendislik, bu anlamda bir “hareketlilik kanalı” olmaktan çıkmıştır. Artık bu meslek işletmelerde “iyi koşullarda yönetici olarak çalışan ücretliler olarak” (Kıray, 1999: 339) bugünkü konumunu kristalize etmiştir. Bu durum Türkiye’de eğitimin statü edinme anlamında değerinin geçmişe göre azaldığı yönünde bir bulguya işaret etmektedir.

Sosyal Ağlar ve İlişkiler Üzerinden Güç Dayanışması

Bourdieu (1998a: 47), sosyal sermaye kavramını sosyal aktörlerin ve grupların aktüel ve potansiyel kaynaklarının birlikteliğine atıf yaparak açıklamaktadır. Bourdieu'ya göre bu kavram diğer sermaye türlerinden bağımsız değildir ve bütünlük arz etmektedir. Sosyal sermaye hem ilişki ağlarının genişliğine hem de kişinin ekonomik, kültürel ve sembolik sermayesinin kapsamına bağlıdır. Önemli olan, sosyal bağlantıların/ağların değeri, büyüklüğü ve harekete geçirilebilme kabiliyetleridir (Yarcı, 2011).

Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, özellikle kendilerini orta sınıf olarak tanımlayan katılımcıların ebeveynleri sahip oldukları sosyal ağları ve ilişkileri çocukların eğitimi için kullanmışlardır. Bazı ebeveynler, çocukların eğitimi için ‘doğru okul’u seçmek -ve hatta ilköğretim çağına öğretmen seçmek- suretiyle, bazıları öğretmenlerle doğrudan ilişki kurmak ve eğitimleri süresince çocukların okulda gerçekleştirdiği tüm sosyal faaliyetlere iştirak etmek suretiyle, bazıları ise kendileri bizzat “sınıf annesi” olmak ve okulda yürütülen ders dışı faaliyetlerde velileri organize etmek suretiyle çocuklarının eğitimleri için destek olmuşlardır. Aydın’ın bu konudaki aktarımı şöyledir:

Annem de babam da Denizli’li. Annem Denizli’nin eski yerlilerindendir. O yüzden onun arkadaş çevresi Denizli’de şuan tanınan, bilinen ailelerin kızları çocukları vesaire vesaire. Öyle bir Denizli biliyorsunuzdur belki tekstil vesaire şeylerle özel girişimin değer gördüğü ve başarılı örneklerinin çıktığı bir şehir, ilginçtir yani var gerçekten. Ve o aileler de aslında taşra burjuvası diyebilirsiniz yani. Birinci kuşakları olmasa bile ikinci kuşakları hep iyi okullarda okuyan, belki yurtdışında okuyan ve sonra gelip babalarının işlerini devralanlar vesaire vesaire. İkinci kuşakları daha da gerçek burjuva, taşra burjuvasını oluşturabilecek düzeyde insanlar. Annemin daha çok öyle bir çevresi var. ..

Gerçekten bizim ilköğretim bizim sınıf kırk kişiydi yirmi beşi zaten Anadolu lisesine gitti. Yani ODTÜ’de benim yirmi senedir tanıdığım insanlar vardı öyle söyleyeyim. Ve bunun çok tesadüf olduğunu düşünmüyorum açıkçası. İşte o dönem iyi hoca, aynı arkadaş çevresi, daha bilinçli aileler çocuk burada

okusun, o hocaya verelim. Şanslı olduğumu düşünmüyorum yani orada bir şey var o öğretmen de birinci sınıftan başlıyor beşe kadar gidiyor.

Yapılan görüşmelerde sosyal sermayenin yalnızca eğitim hayatındaki rolüne işaret edilmemiştir. Sosyal sermaye, istihdam ve işte yükselmeyle ilişkili olarak da sıkça dile getirilmiştir. Bu konuda en çok üzerinde durulan husus seçkin kesimin/üst sosyal sınıfın sahip olduğu sosyal ilişkilerin ve nüfuzlarının özellikle özel sektörde oldukça etkili olduğu yönündedir. İzmir’de bir mimarlık bürosunda kendi işini yapan Yılmaz sosyal ağların ve ilişkilerin iş alma ve iş yapma açısından etkisini şöyle açıklamaktadır:

Dediğim gibi bizim işte çevresel faktör çok önemli, yani, çevrende zengin insanlar varsa, onlara iş yaparak çok daha fazla para kazanabilirsin. Yani, bizim mimarlık aslında biraz zengin mesleği. Yani, zenginlere yapılan bir meslek aslında. Bana hiçbir zaman bir aile gelip de bize sosyal konut tasarla demiyor. Bize gelen adam, bir yerde yazlık arsasını almış oluyor, işte bilmem kaç yüz bin dolara yazlık tasarlatıyor. Zaten zengin bir müteahhit oluyor, apartman tasarlatıyor. Ya da adamın fabrikası var, fabrikasını yenileyecek, onu tasarlatıyor. O insanların hepsi çok zengin insanlar.

Yılmaz Türkiye’de zenginler arasında bir güç dayanışması olduğunu şu örnekle açıklamaktadır:

...Mesela şöyle diyeyim mesela benim burada aynı dönem mezun olduğum başka arkadaşlarım da var. Yine ODTÜ’den. Ama onlar, aile olarak hem İzmir’in köklü ailelerinden, hem de zengin ailelerinden. Ve şu anda mesela atıyorum, ben bir konut projesi yapıyorsam, o bir gökdelen projesi yapıyor. Çünkü o gökdelen projesini finanse eden adam zaten O’nun yakın aile dostları falan anlatabildim mi, yani öyle bir durum da var.

Aydın ise sosyal sermayenin istihdam edilme ve yükselme açısından ne kadar etkili olduğu konusunda şunları söylemektedir:

Mesela o gün ODTÜ Mezunları Derneği’ne gittim. Oranın bir ya da iki görüşmesine gittim. Bir tanesinde böyle benim de daha merak ettiğim amcalar kısmıyla bir muhabbetimiz olmuştu. Mesela oradaki beyefendi de şey demişti işte ne yapıyorsunuz, ne ediyorsunuz. Bize sorduktan sonra şimdi şu anda duymadığım bir Amerikan şirketinin yönetim kurulu başkanıym diye kartını veriyor falan, işte ODTÜ İşletmeden mezun zamanında. İşte şey anlatıyor, İstanbul’dan ama bir şekilde Ankara’da okumuş. İstanbullular için de pek tercih edilir bir şey değil Ankara’da okumak, İstanbul eşrafından olup İstanbul’da okumak daha tercih edilir. Onun iş hayatının nasıl geliştiğini sorduğumda şey diye anlatmıştı: bir yerde çalışmaya başladım sonra çok beğenmedim, sonra Amerika’ya gittim mastır yaptım sonra döndüğümde o zaman Vehbi Bey Bursa’da bir fabrika açıyordu bana da müdürlüğünü teklif etti. Yani şimdi ben aynı okuldan aynı senelerde mezun olan, olsam ya da ben

olmayayım o zaman mezun olan yüzlerce binlerce insan var, aynı şeyi yaşamıyorlar tabii ki. Böyle bir ayrıcalık var.

Özetle, Bourdieu'nun kavramsallaştırdığı anlamda “sosyal sermaye”, kendisini “orta veya üst sosyal sınıf” kökenli olarak tanımlayan mezunlar için eğitim yaşantısında olumlu ve destekleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte görüşmelerde bu sermaye biçiminin getirdiği avantaja, işte yükselme ve istihdam ile ilgili konularda özellikle vurgu yapıldığı dikkat çekmiştir. Katılımcıların aktardıklarına göre iş hayatında kabul görmek ve yükselmek için insanın belirli bir sosyal çevreye ve/ya nüfuzlu bir aileye sahip olması yadsınamayacak kadar büyük önem taşımaktadır.

Etnik ve Dinsel Kimlikler: Gizlersen Sorun Yok!

Mezunların anlatıları, farklı etnik kimliğe sahip olanlar açısından hem eğitime erişimin hem de eğitim ortamlarındaki deneyimlerin farklılaştığını ortaya koymaktadır. Görüşmelerde farklı etnik kökenden geldiğini ifade eden toplamda altı kişi olmuştur. Bunlardan biri Laz, üçü Kürt, biri Balkan göçmeni biri de Giritlidir. Bu mezunların ortak özelliği, hepsinin de eğitim ve iş hayatlarında etnik aidiyetlerinden dolayı yaşadıkları bir avantaj ya da dezavantaj olmadığını vurgulamaları olmuştur. Etnik aidiyetleri nedeniyle eğitim ve iş hayatlarında olumlu/olumsuz bir deneyim yaşamadıklarını ifade eden bu kişilerden hiçbiri anadillerini bilmemektedir. Bu mezunlardan Erol, “Çok küçükken sadece biz Laz olduğumuz için annemlerin arkadaşlarının yanında Lazca konuşmalarını istemezdim...” diyerek, egemen kültürün kendi üzerinde yarattığı baskıyı işaret etmekte, Deniz ise ebeveynlerinin anadilini neden konuşmadığını zaman zaman sorguladığını anlatmaktadır:

...Babamın anadili aslında Kürtçe, belli bir yaşa kadar zaten Türkçe bilmiyor, annemin öyle değil, onunla alakalı biraz farklılık var. Annem daha böyle Türk Kürt arası gibi, kültürel anlamda söylüyorum. Ve annem şehirde büyüyor, babam işte başka bir köyde büyüyor....

sonra kendime bakıyorum, Kürtçe bilmiyorum. Ne bileyim, ben niye Kürtçe bilmiyorum ki? Yani aslında biliyor olmam gerekiyor diye bir yandan düşünüyorum. Sonuçta böyle bir ailede büyüdüysem, şey anlamında söylemiyorum yani, ben kürdüm falan, Kürtçe bilmeliyim falan değil ama yani sonuçta öyle bir kültür var hani veya kültürün parçası. Onun üzerine neden yorum yapamayayım ki...

Ailelerinin dillerini bilmeyen katılımcıların ifadelerinden, -özellikle- geçmiş yaşantılarında etnik kimliklerini ifşa etmek konusunda da çekinceler yaşadıkları ve bunun onlar açısından sıkıntı verici bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Etnik kimlikle ilgili benzer bir deneyim çocukluk yıllarında

Türkiye'den Avustralya'ya göç etmiş olan ve orada Türk olmasını gizleyen Gülnaz tarafından şöyle aktarılmıştır.

Avustralya'da büyüyünce tabii etnik şeyi daha çok hissederek büyüdük. İngiliz kökenlilerin Avrupalıları çok aşağıladığı bir ortamda büyüdüm. Benim okuduğum ortaokulda 89 milletten insan vardı. Şöyle birşey vardı, giden Türklerin çoğu, eğitim düzeyi çok zayıftı, çoğunlukla köylerden gittikleri için. Atıyorum mesela öğrenciler formanın altına pantolon giyerdi, kızlar falan. Ve bu çok utanç verici bir şeydi benim için. Hani onlarla aynı kefeye konmak istemediğim çok olmuştur. Hakikaten, hatta ortaokulda tam böyle şeyin, baskının en yoğun hissedildiği dönem belki, ortaokulda bir ben bir de Bozkurt diye bir arkadaşım vardı. İkimiz Türk olduğumuzun bilinmesini bile istemezdik, hatta isimlerimiz bile, o herkese adını Boz diye vermişti, ben Nil diye vermiştim. Bariz şey olmuyordu. Onun etkisini çok yaşadım o dönemde...

Yukarıda deneyimlerini aktaran katılımcıların Kürt, Laz ve Türk olmak üzere üç farklı etnik kökenden olmalarına rağmen anlattıklarında çarpıcı olan ortak yön, hepsinin kendi etnik kimliklerini saklamak refleksi göstermiş olmalarıdır.

Görüşülen kişilere mensup olduğu dine ve/ya dinsel mezhebe dair sorular da yöneltilmiş, bunlardan üç kişi Alevi bir aileden geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu mezunlar, eğitim hayatlarında mezheplerine dair herhangi bir durumla karşılaşmadıklarını, Alevi olmanın olumlu ya da olumsuz yönde eğitimlerine herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Her üç katılımcının dikkat çeken ortak noktası, çocukluk yıllarında ve öğrencilik hayatlarında Alevi olduklarını söylememeleri konusunda büyüklerin telkinleriyle karşılaşmış olmalarıdır. Deniz, bunun kişi üzerinde yarattığı baskıdan şöyle söz etmektedir: ...“şey anlamında etkiliyor, bir şekilde onun baskısını hissediyorsun yani hani, etraftan gelen uyarılarla, yani çocukken özellikle, yani çok da belli etme, bilmesinler vs. onun yarattığı bir baskı oluyor...”

Doğrudan bir müdahale/tepki yaşamadığını belirten katılımcıların gerek etnik gerekse dinsel/mezhepsel kimliğini gizlemek durumunda kalmaları, Türkiye'de azınlıktaki toplulukların kendi kültürel hayatlarını özgür ve olağan biçimde yaşamalarını engelleyen bir sosyal iklime işaret etmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Roller, Kalıpyargıları ve Cam Tavan Sendromu

Görüşme yapılan mezunlara, toplumsal cinsiyetin eğitim ve iş hayatındaki etkisi ve önemine dair görüşleri sorulduğunda, katılımcılar daha çok kadın olmanın iş hayatındaki dezavantajlarına ilişkin deneyimlerini

aktardılar. Bunlardan biri iş görüşmelerinde yalnızca kadınlara yöneltilen sorularla ilgiliydi. Kadın katılımcılar kendilerine, iş için mülakat yapıldığında “*ya evlenirsen gibi, ya evlenip çocuk yaparsan falan filan diye sorular*” (Derya) yöneltildiğini belirtmişlerdir. İş mülakatlarında erkeklere sorulmayan bu sorular, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden değerlendirildiğini göstermekte ve onlara karşı ayrımcı bir uygulamayı işaret etmektedir.

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadına atfedilen “ev işleri”, “çocuk bakımı” vb. görevler, yalnızca işverenlerin ayrımcı tutumlarına gerekçe değildir. Bizzat kadınların kendileri bu rolleri ve cinsiyet kalıpyargılarını kabullenmişlerdir. Kadınların iş yaşamlarında yükselmelerinin önüne çıkarılan engeller, onların özellikle ailede ve eğitim sürecinde içselleştirdikleri toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargılarının iş/meslek yaşamlarına yansması sonucu meşruiyet kazanmaktadır. Kadınlar, içselleştirdikleri söz konusu roller nedeniyle meslekî ilerleme açısından hem eşlerinin hem de işyerindeki diğer erkeklerin gerisine düşmektedirler. Örneğin Gülsen, bu konudaki deneyimlerini şöyle aktarmaktadır:

...Şöyle, yani hep mesela eşimin peşinden gittim, eşim kariyer yaptığı için, ben bir adım geride durdum, arkadaşlarımdan da gördüğüm oydu. Desteklememiz gerekiyordu. Birimizin daha çok para kazanması gerekiyordu. Ya da hani bir plan yaparken öyle düşündüm sanki...

Gülnaz ise iş hayatında önüne çıkan olanakları kadın olduğu için değerlendiremediğini ifade etmektedir:

Kadın olmaktan dolayı yaşadığım dezavantajlar oldu tabii. Yıllardır... biraz eşimden kaynaklanan şeylerdi bunlar. Ben öğretmenliğe ilk başladığım sene devlette, bir hizmet içi kursuna gittim. Ve orada 200 kişiydik ve o 200 kişinin arasından bana direkt formatörlük teklifi geldi. Milli Eğitim’den mesela, o zaman çocuklarım küçüktü. Eşim ya işte çocuklar biraz büyüsünler, memuriyet zor, bilmem ne, deyip istemedi böyle bir şeye girmemi. Bence o iş her türlü yapılırdı sonuçta, ama o rahatını seviyordu. Mesela ben evdeydim, çocuklarla ilgileniyordum... Ondan sonra yıllardır, ne zaman bir hizmet içine (hizmet içi eğitime) gitsem bir şey olsa, mutlaka bakanlıktan, şu birime, projelere alalım, ARGE’ye alalım bilmem ne. Sürekli bu teklifler geldi bana ve hep hani işte çocuklardı, bilmem neydi, diyerek eşim engel oldu.

Konuya bir anlamda tersinden bakarak, erkek olmanın kendisine getirdiği avantajları belirten Aydın, bunu bankacılık alanı için verdiği şu örnekle somutlaştırmaktadır:

Mesela teftiş kurullarında daha çok erkek tercih edilir çünkü işte Anadolu'ya veya bilmem ne sanayi bölgesine daha rahat gönderebileceklerini düşünürler. Kadınların sürekli bu hayatı yaşayamayacağını, evleneceğini işte çocuk yapacağını vesaire işte kesintiye uğrayacağını falan da düşünüyorlar bir yandan. Yaptığım iş açısından Türkiye için evet erkekler ağırlıklı diyebilirsiniz gerçekten yani müfettişlik anlamında.

Aydın'ın yukarıda aktardığı deneyim ve diğer mezunların benzer deneyimleri, alan yazında cam tavan sendromu (Cotter vd., 2001) olarak adlandırılan ve kadınların üst toplumsal konumlarda ve statülerde daha az yer almalarını ifade eden durumun somut örnekleridir. Öte yandan, yöneticilik konumuna gelebilen kadınların da yöneticilik görevlerine devam ettikleri sürece toplumda egemen olan eril değer yargıları ve inanışlarla mücadele etmeleri gerekmektedir. Nitekim bazı katılımcılar hem kadınların hem de erkeklerin kadın yöneticiler hakkında cinsiyetçi düşüncelere ve önyargılı yaklaşımlara sahip olduklarını belirtmektedirler.

Kadınlara/erkeklere atfedilen toplumsal cinsiyet rollerinin yol açtığı bir başka sonuç ise, farklı toplumsal statülere denk gelen “kadın ve erkek işleri/meslekleri” ayrışmasının ortaya çıkmasıdır. Bu ayrışma, kadınların ve erkeklerin kazanılmış yeterlilikleri ve becerileri ile ilgisizdir. Kadınların ve erkeklerin doğaları gereği sahip olduklarına inanılan bazı özelliklere atıfla tanımlanmış olan bu işler/meslekler, onların gelecekteki toplumsal statülerinin önünü açan ya da tersine önünü kesen bir nitelik göstermektedir. Kadınlar için “uygun görülmeyen” bir mühendislik alanında eğitim gören Ajda, bölümden mezun olduktan sonra iş bulma deneyimini şöyle anlatmaktadır:

Ben kendim bir sürü iş görüşmesine gittim. Ama sırf kadın olduğum için geri çevrildiğim işler oldu. Çünkü bizim mühendislik sektöründe, özellikle metalurji sektöründe, metalurji ve malzeme mühendisliği olarak genelde erkek arıyor, çünkü orada üretimin başına geçeceksin, işçiyle muhatap olacaksın ama bir kadın bunu iyi organize edemez diye düşünülüyor olabilir. Ama nedir daha çok masa başı iş falan olsa satış olsa falan kadınlar tercih ediliyor. Ben hiç satış mühendisliğine başvurmadım. Benim istediğim hep üretimle ilgili işlerdi. Onların hiçbiri olmadı, açıktan yüzüme kadınsın demediler ama...

Kısacası, mezunlarla yapılan görüşmeler, özellikle işe alma ve işte yükseltme süreçlerinde kadınların ataerkil sistemin yol açtığı engellerle karşılaştıklarını ortaya koymuştur. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınların işte ve meslekte yükselmeleri önünde set oluşturmakta, bu durum onların daha yüksek bir toplumsal konuma gelmelerini, toplumsal yaşamda daha fazla

sorumluluk üstlenmelerini engellemektedir. Bu süreçte erkeklerin kendi hemcinslerini kollama/ tercih etme konusunda sahip oldukları refleks de etkili olmaktadır. İkinci olarak, işlerin/mesleklerin toplumsal cinsiyete göre ayrıştığı koşullarda, kadınlar, daha az vasıflı iş ve mesleklerde daha kolay işe alınırken, daha yüksek statülü ve “erkeklerle uygun” görülen iş ve mesleklerde (özellikle teknik ve mühendislikle ilgili) istihdam edilmeleri daha güç olmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Modern işlevselci kuram, modern kapitalist toplumlarda toplumsal konumların dağılımında liyakata dayalı elemeyi esas almaktadır. Bu yaklaşıma göre, toplumsal köken, insanların toplumsal hiyerarşinin farklı konumlarına yerleşmelerini sağlayan “yarış” a başladıkları konumlarıdır ve kişinin ulaştığı nihai konum açısından öneminin giderek azalması öngörülmektedir. Bu çalışma, modern işlevselci kuramın bu tezini sorunsallaştırmakta; toplumsal konumların dağılımında toplumsal kökenle ilgili aileden getirilen her türlü ekonomik, sosyal ve kültürel miras gibi özellikler ile etnisite, dinsel aidiyet, toplumsal cinsiyet gibi verili özelliklerin mi, yoksa eğitim gibi kazanılmış özelliklerin mi -yani liyakatın mı- daha önemli olduğu sorusunu sormaktadır.

Ortaya çıkan tablo, verili özelliklerin, okulda ve işyerindeki eleme süreçlerinde halen oldukça etkili olduğunu ve dolayısıyla istihdam ve belirli toplumsal konumlara yükselme anlamında daha fazla ön plana çıktığını göstermektedir. Ekonomik sermaye açısından, maddi yaşam koşullarının insanın gelecek beklentisini ve dolayısıyla mesleki ve toplumsal konumunu şekillendirdiği görülmüştür. Kültürel sermaye açısından, orta ve üst sınıftan gelen insanların çocuklarına aktardıkları kültürel mirasın özellikle okul hayatında avantaj yarattığı anlaşılmaktadır. Sosyal sermaye açısından, üst orta ve üst sınıfta olanların sahip olduğu sosyal ilişkiler ile ağların onlara iş hayatında ayrıcalıklar sağladığı ortaya çıkmıştır. Etnik ve dinsel kökenlere dair kimliklerin olağan ve doğal biçimde yaşanması ile ilgili çekinceler olduğu, toplumsal cinsiyete dair rollerin ve kalıpyargıların ise kadınları dezavantajlı konuma düşürdüğü anlaşılmaktadır. Bulgular, modern işlevselci yaklaşımın iddiasını destekleyen meritokratik bir eğilimin sözkonusu olmadığını, toplumsal konumların dağılımında ve kişinin ulaştığı nihai toplumsal konumda kişisel liyakattan ziyade toplumsal kökenlerin -ya da verili özelliklerin- daha önemli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Balamir, N. (1982). *Kırsal Türkiye’de Eğitim ve Toplum Yapısı*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Bell, D. (1973). From Goods to Services. J.Holmwood (Ed.). *Social Stratification* Vol. 2 (p. 112-119 and 123-164). UK: The Elgar Publishing Ltd.
- Bernstein, B. (2003). *Class, Codes and Control: Volume 1 - Theoretical Studies Towards A Sociology of Language*. London and New York: Routledge.
- Blau, P.M. and Duncan, O.D. (1967). *American Occupational Structure*. New York: John Wiley.
- Bourdieu, P. (1998a). The Forms of Capital. A.H.Halsey, H. Lauder, P. Grown , A.S. Wells (Eds.). *Education: Culture, Economy, Society* (p. 46-58). Oxford-New York: Oxford University Press,
- Bourdieu, P. (1998b). *Practical Reason: On the Theory of Action*. California: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2006). Cultural Reproduction and Social Reproduction. David B. Grusky & Szonja Szelényi (Eds.). *Inequality: Classic Readings in Race, Class, and Gender* (p. 257-271). Boulder: Westview.
- Bowles, S. & Gintis, H. (1976). *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and Contradictions of Economic Life*. New York: Basic Books.
- Böke, K. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Basım Yayım ve Dağıtım Ltd. Şirketi.
- Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S. & Vanneman, R. (2001). The Glass Ceiling Effect. *Social Forces*, 80(2), 655-681.
- Lareau, A. (1997). Social Class Differences in Family-School Relationships: The Importance of Cultural Capital. A.H.Halsey, H. Lauder, P. Grown & A.S. Wells (Eds.). *Education: Culture, Economy, Society* (p.703-717). Oxford-New York: Oxford University Press.
- Kıray, M.B. (1999). *Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Parsons T.(1970). The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society. Robert R. Bell and Holger R. Stub (Eds). *The Sociology of Education: A Sourcebook*. Ontario: Irwin- Dorsey Ltd.
- Punch, K.F (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Treiman D. J.(1970). Industrialization and Social Stratification. E.O. Lauman (Ed.). *Social Stratification: Research and Theory for the 1970’s*. Indianapolis: Bobbs-Merril.

- Willis, P. (1981). *Learning to Labour: How Working Class Kids Gets Working Class Jobs*. New York: Columbia University Press.
- Yanıklar, C.(2010). Kültürel Sermaye, Eğitim ve Toplumsal Tabaklaşma: Pierre Bourdieu'nun Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış. *Sosyoloji Dergisi*, 22: 121-138.
- Yarçı, S. (2011). Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1):125-135.